

ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ ПРОЦЕС: ПОНЯТТЯ ТА СКЛАДОВІ ФАКТОРИ

Розглянуто поняття та складові фактори політичного (електорального) процесу, а також методологічні аспекти досліджень цієї масштабної категорії політичної науки. При цьому демократизація трактується як провідна тенденція світового та вітчизняного політичного процесу, а політико-культурний фактор як один з вирішальних чинників процесу виборів.

Ключові слова: електоральний процес, концепції електоральної поведінки, методи політичної науки, фактори політичного процесу.

Поліщук І.А.

ЭЛЕКТОРАЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС: ПОНЯТИЕ И СОСТАВНЫЕ ФАКТОРЫ

Рассматривается понятие и составные факторы политического (электорального) процесса, а также методологические аспекты исследования этой масштабной категории политической науки. При этом демократизация трактуется как ведущая тенденция мирового и отечественного политического процесса, а политико-культурный фактор как один из решающих в избирательном процессе.

Ключевые слова: электоральный процесс, концепции электорального поведения, методы политической науки, факторы политического процесса.

Polishchuk I.

ELECTORAL PROCESS. NOTION AND COMPOSING FACTORS

The notion and composing factors of the political (electoral) process and also methodological aspects of the study of this enormous category of the political science are considered. Besides, here the democratization is defined as a leading tendency of the world and Ukrainian political process, the political and cultural factor is defined as one of the crucial tendencies in the electoral process.

Key words: electoral process, electoral behavior conceptions, political science methods, political process factors.

Актуальність вивчення проблематики, пов'язаної з проведенням політичних виборів, обумовлюється багатьма обставинами. Передусім розвиток нових демократій, які з'явилися у світовому просторі після краху комуністичних режимів у країнах Центральної та Східної Європи та в межах колишнього Радянського Союзу, змушує більш ретельну увагу приділяти вивченню виборчого процесу як засадничого політичного процесу сучасності, який багато в чому детермінує розвиток глобальної політичної реальності. В якому фарватері прямуватимуть нові демократичні країни? Наскільки демократичні засади громадсько-політичного життя стануть іманентними ознаками їхніх політичних систем? Ці питання потребують окремого вивчення з огляду на те, що трансформація суспільства від авторитаризму до демократії завжди пов'язана з проходженням через нові, демократичні, виборчі технології. Але їхнє серйозне дослідження є неможливим без розгляду концептуальних підходів до визначення самого поняття „електоральний процес” та його складових факторів, адже лише проходження через багато разів повторюваний виборчий процес дозволяє транзитивному суспільству усвідомити себе справжньою демократією.

У зв'язку з цим у даній статті автор ставив *головним завданням* розкрити насамперед поняття „політичний процес” як таке, а також дати дефініцію поняттю „електоральний

процес”. При цьому переслідувалося *завдання* розглянути базові, складові фактори виборчих процесів та визначити їхню певну ієрархію.

Перш ніж визначити поняття та складові фактори електорального процесу необхідно зупинитися на загальному понятті „політичний процес”. Слово „процес” – латинського походження (processus) та в перекладі буквально означає „просування”. В енциклопедичному словнику „Політологія” (М., 1993) містяться такі підходи до визначення поняття „політичний процес”: 1) форма функціонування політичної системи суспільства, яка еволюціонує в просторі і часі („сучасний суспільний процес”); 2) як один із суспільних процесів, на відміну від правового, економічного, ідеологічного та інших процесів та 3) позначення конкретного з кінцевим результатом процесу певного масштабу (формування якої-небудь партії, проведення виборів тощо) [1, с.294-295]. Політичний процес є сукупністю дій інституціоналізованих і неінституціоналізованих суб’єктів політики щодо реалізації своїх специфічних функцій (дисфункцій) у сфері влади і які в кінцевому підсумку забезпечують розвиток (або занепад) політичної системи.

Політичні процеси відбуваються у відповідному до їх змісту політичному просторі. Структура політичного процесу складається з трьох основних елементів: суб’єкту процесу (здійснювачів владних повноважень), об’єкту, що має бути створений або якого необхідно досягнути як мету процесу та ресурси, засоби, фактори, методи, нарешті виконавців процесу, які створюють зв’язок між суб’єктом та об’єктом-метою. Фактори політичних процесів відображають їх ідеальні та матеріальні основи – це наукові знання, фінансові ресурси, настрої, поведінка, політична культура народу, представників еліти, їхня ідеологія, суспільне оточення тощо.

Логічно побудована, завершена концепція та теорія процесу згодом трансформується у його конкретний план-проект. Наскільки завершеним, продуманим і реальним для здійснення є план-проект процесу, настільки у кінцевому підсумку є успішним сам цей процес. У цьому зв’язку велика відповідальність лежить на суб’єкті політичного процесу, адже саме він визначає його головні параметри та виконавців. Проте підсумок реалізації політичного процесу залежить не тільки від суб’єктивних, а й об’єктивних факторів. До них належать наявність необхідних ресурсів, сприятливі чи несприятливі умови, зовнішнє оточення, непередбачені, випадкові фактори. Скажімо, ці непередбачені фактори можуть бути внутрішніми по відношенню до самого процесу – невірні обрані засоби та методи, неефективні стосунки між виконавцями, брак або „втеча” ресурсів тощо. Переважна більшість змінних величин разом із постійними має бути обов’язково врахована в плані-проекті процесу.

За умов загальної демократизації, що стала однією з визначальних тенденцій сучасного світу, електоральний процес набуває детермінантної ваги серед інших політичних процесів. Тому не випадково, що виборчий процес, його основні фактори знаходяться в центрі уваги багатьох фахівців, які займаються питаннями політичної науки.

Соціологічні аспекти електорального процесу та особливості електоральної поведінки досліджують О.Вишняк, В.Гімпельсон, В.Князєв, О.Куценко, Д.Наріжний, В.Скуратівський, Ю.Сурмін, Ю.Яковенко та ін. Аналіз складових факторів і механізмів, що забезпечують перемогу у виборчій кампанії тим чи іншим політичним суб’єктам, міститься у роботах К.Гаджієва, С.Кара-Мурзи, А.Ковлера, А.Лукашова, А.Максимова, Е.Малкіна, Д.Ольшанського, Е.Сучкова, А.Цуладзе та ін.

Більшість досліджень виборчого процесу так чи інакше пов’язані з пошуком об’єктивних факторів, які вирішальним чином впливають на підсумок виборів. До таких факторів у межах соціологічного підходу Б.Берелсон, П.Лазарсфельд, С.Ліпсет, С.Роккан відносять соціетальні розколи, які викликані спеціальною діяльністю політичних еліт, в рамках соціопсихологічного підходу О.Мелешкіна розглядає партійну ідентифікацію, в раціонально-економічних моделях А.Даунс, М.Фіоріна, В.Нечаєв вважають подібними факторами намагання індивідів мінімізувати власні витрати та їх устремління оцінити

своє та суспільне економічне положення на перспективу або у ретроспективі. Останнім часом дослідники електорального процесу все більше уваги приділяють регіональній специфіці голосування, започатковуючи регіональний підхід (В.Колосов, Р.Туровський, Н.Петров, В.Лісничий). Продовжують знаходитися у центрі уваги дослідників ефекти виборчих систем, які аналізуються в рамках інституційного підходу (праці М.Дюверже, Р.Таагепери, М.Шугарта, В.Лисенко, Г.Голосова). Т.Колтон висунув комплексну версію дії різноманітних факторів в електоральному процесі, запропонувавши синтетичний підхід.

Усе більшої популярності здобуває когнітивний підхід, якого дотримуються Д.Норт, Н.Бірюков, В.Сергеев. Згідно з цим підходом для того, щоби зрозуміти логіку поведінки виборців, необхідно реконструювати їхні когнітивні настанови. Стосовно перебігу електоральної кампанії когнітивний підхід полягає в реконструкції тих фрагментів онтології партійних лідерів, які стосуються виборів.

Цікавим інноваційним підходом, який запропонували М. Блек, Дж. Лакофф і М. Джонсон є аналіз метафор виборів, що розглядаються як „система загально визнаних асоціацій”, свого роду концентрована онтологія. Метафора імпліцитно містить у собі поняття та категорії, через які індивід інтерпретує те чи інше явище. При цьому метафора може висвітлити одні властивості явища та затьмарити інші. Тож вибір метафори (часто на підсвідомому рівні) визначає розуміння суб'єктом того, що відбувається, а це у свою чергу визначає й логіку його поведінки.

Проте вивчення електорального процесу для політологів ще й досі залишається таким напрямком політичного аналізу, концептуально-методологічна база якого та дослідницький інструментарій розроблені далеко не в повному обсязі. Наукові підходи в цій площині досліджень відрізняє певна еклектичність і недовершеність. По суті, основним методом у сучасних дослідженнях електоральних процесів є критичний мультипліцизм. При цьому практично в усіх випадках застосовуються емпіричний та нормативний інструментарій.

У певному сенсі методологія дослідження чинників впливу на електоральний вибір, яка вперше була запропонована А.Кемпбелом в межах соціально-психологічної моделі та названа ним „воронкою причинності”, долає вказані недоліки, хоча й потребує додаткового опрацювання.

Застосування методології „воронки причинності” ґрунтується на здійсненні політичного аналізу факторів електорального процесу від макро- до мікрорівнів. Відповідно до цієї методологічної моделі, аналіз здійснюється за п'ятьма умовними рівнями змінних електорального процесу : 1) зовнішні чинники (підтримка міжнародних фінансово-промислових груп того чи іншого кандидата на виборну посаду або заангажованої політичної сили, латентний тиск урядів зацікавлених країн тощо); 2) загальнонаціональні чинники (соціально-економічне становище, політико-правові умови виборчого процесу, соціальна стратифікація, політична культура та політична соціалізація електорату, адміністративний ресурс, участь у виборчих змаганнях політичних партій та виборчих блоків); 3) регіональні чинники (діяльність регіональних представництв політичних партій, регіональної управлінської та політичної еліти, соціально-демографічні характеристики населення регіону, релігійний чинник); 4) фактор малих соціальних груп, до яких належать громадяни (трудові колективи, академічні групи, сім'ї, коло друзів і т. ін.); 5) індивідуально-психологічні характеристики регіонального електорату. Такий підхід у комплексі відбиває всю складність електорального процесу.

Проте, на мій погляд, саме політико-культурний фактор є тим лакмусовим папірцем, який задає основний вектор електорального процесу і є об'єктивно превалюючим над іншими факторами, адже вплив інших чинників може бути ним значно нейтралізований. На визначальний вплив політико-культурного фактору у виборчому процесі вказував ще Платон у своєму трактаті „Держава”, де він аналізує різні аспекти виборів: вимоги та якості кандидатів на виборні посади, процедуру виборів та її суспільне значення.

„Майбутні виборці мають бути добре виховані, в душі законів, щоб шляхом осудження або схвалення обрати чи відкинути претендентів – дивлячись по заслугі кожного” [2, с. 43] .

Про значення політико-культурного фактору для електорального процесу свідчать численні компаративістські студії, які переконливо доводять, що політична культура завжди відіграє одну з провідних ролей в розгортанні всіх фаз виборчого процесу, надаючи йому колоритної специфіки в тій чи іншій країні [3, с.157-203] .

Виникненню сталих електоральних процесів у різних країнах світу передувала довготривала боротьба громадян за отримання виборчих прав на демократичних умовах та скасування всіляких станових, освітніх, майнових, расових, національних обмежень – цензів. Саме скасування цих цензів виступило своєрідним вододілом між традиційним та демократичним суспільствами. Використання виборчих прав було закріплено в конституціях передових країн світу за всіма повнолітніми громадянами обох статей незалежно від стану здоров'я (за виключенням тих, що визнані недієздатними судом), соціального походження та положення, професійно-трудової зайнятості, кольору шкіри, національності, релігійної віри, приналежності до тієї чи іншої мовної групи і т.ін.

Успішне проведення виборів та визнання суспільством їхніх результатів є важливою ознакою здатності цього суспільства вирішувати в мирний спосіб свої основні проблеми.

Які основні дефініції на сьогодні існують щодо виборів як базової процедури демократії та електорального процесу як такого? Наведемо декілька, на наш погляд, основних визначень, що існують у сучасній науковій літературі.

С.Лисенков розглядає вибори як „процес, в результаті якого певна сукупність людей, часто організована в політичні об'єднання, шляхом голосування формує державний орган або заміщує вакантну виборну посаду” [4, с. 62]. А.Пойченко та В.Шахов підкреслюють, що „вибори – це один з найважливіших етапів демократичного політичного процесу, єдиний демократичний засіб формування органів державної влади та місцевого самоврядування” [5, с. 12] . С. Рябов інтерпретує вибори як „демократичний спосіб формування, періодичної чи позачергової зміни персонального складу органів державної влади або підтвердження повноважень на новий строк, процедура призначення посадових осіб через вільне волевиявлення дієздатних громадян шляхом голосування за кандидатів, висунутих відповідно до встановлених законом правил і процедур” [6, с. 222]. О.Тодика розглядає вибори приблизно в такому самому ключі: „Вибори – це спосіб формування органів державної влади і місцевого самоврядування у відповідності з процедурами, чітко визначеними законодавством, при яких відповідна група людей висуває із свого середовища одного або декілька осіб для виконання державних або громадських функцій” [7, с. 44].

На наш погляд, поняття „електоральний процес” потребує більш чіткого та комплексного визначення, яке б віддзеркалило його змістовну суть. Отже, **електоральний процес** – це послідовність подій, сукупність різноманітних форм взаємодії та послідовних дій з висунення, рекламування та голосування за суб'єктів політичної влади, персональний та структурний склад яких формується вираженням волі тієї частини населення, яка за законодавством вважається достатньою для визнання результатів виборів легітимними.

Демократичні вибори в органи політичної влади в сучасному суспільстві є великим, масштабним соціально-політичним заходом, основна мета якого полягає у легітимному відтворенні стосунків соціального представництва в системі державного керівництва та управління. В цьому важливому для розвитку суспільства заході бере участь велика кількість осіб, що виконують різноманітні функції, тому електоральний процес складається з певного набору узгоджених за часом та місцем проведення політичних, правових та організаційних дій.

Про значення виборів для розвитку всіляких свобод громадян доволі влучно зауважив Д.Кирпатрік, який зазначив, що „демократичні вибори носять не просто символічний характер... Це конкурентні, періодичні, представницькі й остаточні вибори, у

процесі яких громадяни, які мають велику свободу критикувати уряд, друкувати свою критику і пропонувати альтернативи, обирають осіб, що приймають основні рішення в уряді” [8, с.16].

За умов демократичних режимів виборчий процес представляє з себе вельми важливу сукупність форм взаємодії громадянського суспільства та держави – передачу владних повноважень представникам суспільства через процедуру виборів. У результаті цілеспрямованої політичної діяльності досягається соціально значущий підсумок: для суспільства – найбільш повна реалізація функції легітимації координаторів соціальних процесів, для держави – забезпечення правових норм організації та проведення виборчих кампаній, для кандидатів на виборні посади – здійснення в рівній боротьбі з політичними конкурентами свого права представляти громадян в органах політичної влади.

Виборчі кампанії, незалежно від типу виборів, мають однакові базові етапи, межі яких визначаються типовими політичними подіями. Відправною крапкою електоральної кампанії є оголошення про проведення виборів. Потім відбувається реєстрація кандидатів на виборні посади, після чого ними та їхніми виборчими структурами (штабами) ведеться агітаційно-пропагандистська діяльність, часові межі якої обумовлені національним законодавством. Далі відбувається голосування електорату, яке й визначає персональний та структурний склад органів політичної влади. На завершення кампанії проводиться підрахунок голосів та попереднє й офіційне оголошення результатів виборів.

Таким чином, електоральна кампанія складається з трьох основних етапів :

1. Висування кандидатів на виборні посади.
2. Передвиборна боротьба.
3. Підбиття підсумків виборів.

За будь-яких умов та чи інша виборча кампанія складається з названих уніфікованих етапів, які відбуваються в часовому просторі, який визначається національним законодавством, що так чи інакше віддзеркалює певну політичну традицію того чи іншого народу.

Виходячи з вищезазначеного, необхідно зробити наступні висновки щодо розгляду поняття та основних факторів політичного та електорального процесу.

1. Підсумок реалізації політичного процесу залежить не тільки від суб’єктивних, а й об’єктивних факторів. До них належать наявність необхідних ресурсів, сприятливі чи несприятливі умови, зовнішнє оточення, непередбачені, випадкові фактори. Ці непередбачені фактори можуть бути внутрішніми по відношенню до самого процесу – невірні обрані засоби та методи, неефективні стосунки між виконавцями, брак або „втеча” ресурсів тощо. Переважна більшість змінних величин разом з постійними має бути обов’язково врахована в плані-проекті процесу.

2. Електоральний процес на теперішній момент набув детермінуючого значення серед інших політичних процесів, що викликано загальною демократизацією, яка стала однією з головних тенденцій розвитку сучасного світу.

3. Завдання ґрунтовного вивчення електорального процесу потребує доопрацювання його концептуально-методологічної бази та дослідницького інструментарію, які на сьогодні розроблені далеко не в повному обсязі. Наукові підходи у цій площині досліджень відрізняє певна еклектичність та недовершеність. По суті основним методом в сучасних дослідженнях електоральних процесів є критичний мультипліцизм. При цьому практично в усіх випадках застосовуються емпіричний та нормативний інструментарій.

4. Методологія дослідження чинників впливу на електоральний вибір „воронка причинності”, яка була розроблена А.Кемпбелом в межах соціально-психологічної моделі, долає однобічність, фрагментарність методологічного арсеналу досліджень виборчих процесів, хоча й потребує додаткового опрацювання. Натомість такий підхід в комплексі віддзеркалює всю складність електорального процесу.

5. Політико-культурний фактор об'єктивно превалює над іншими факторами, адже вплив інших чинників може бути ним значно нейтралізований, він є тим лакмусовим папірцем, який задає основний вектор електорального процесу.

Перспективними напрямками подальших досліджень політичних, електоральних процесів є вивчення їхньої природи шляхом розгляду дії політико-культурного фактору на прикладі різних країн, особливо посткомуністичного світу, які переживають період політико-режимного транзиту .

ЛІТЕРАТУРА

1. Политология: Энциклопедический словарь / общ. ред. и сост. Ю.И. Аверьянов. – М.: Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. – 431 с.
2. Платон. Держава // Історія вчень про право і державу: Хрестоматія для юридичних вузів і факультетів / Уклад., заг. ред.- проф., д-р істор. наук Г.Демиденко. 2-е вид., доп. і змін. – Х.: Легас, 2002. – 568 с.
3. Грей Дж. Поминки по Просвещению: Политика и культура на закате современности / Дж. Грей; [пер. с англ. Л.Е.Переяславцевой, Е.К.Рудницкой, М.С.Фетисова и др.] // под общей ред. Г.В.Каменской. – М.: Праксис, 2003. – 366 с.
4. Лисенков С. Конституція України: Матеріали для вивчення / С. Лисенков. – К.:Либідь, 1997.– 159 с.
5. Вибори – шлях до демократичного суспільства: Метод. матеріали з виборчого процесу / За заг. ред. В.М.Князева. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 228 с.
6. Рябов С. Політичні вибори: Слов.-довід. / С. Рябов. – К.: Тандем, 1998. – 96 с.
7. Тодика О. Ю. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні / О.Ю.Тодика, Ю.М.Тодика. – К.: Концерн Видавничий дім “Ін Юре”, 2004 – 315 с.
8. Что такое демократия? / Под общ ред. Л. Стоу. – М. – Вашингтон: Информационное агентство США, 1991. – 456 с.

© Поліщук І.О., 2010